

CONTRIBUȚII LA ARTICULAREA DISCURSULUI ASUPRA MORTII – SECOLELE XVIII–XIX (MODELUL TRADIȚIONAL–FOLCLORIC)

CORINA BEJINARIU

CONTRIBUTIONS IN DEFINING THE SPEECH OVER THE DEATH – 18TH–19TH CENTURIES
(THE TRADITIONAL-FOLKLORIC MODEL)

ABSTRACT: For a radiography of the start of concerns for the death issues, the chronological imperative is related to the logics of such an approach, and in this framework, the memories, the accounts of the western foreign travelers about the Romanian area, offer substantial clues on the subject, even if the observations are often made in a subjective manner. Generally interested in the ceremonial structure of the funerals, taking information from the local level or from the experience of direct contacts, the accounts of the foreign travelers are usually impregnated by clichés and stereotypes taken from the socio-cultural environment that they belong to. It is important to take them into account as a full picture, as these travel stories can be considered “ethnologic / anthropologic missions” in early ways, and they served even to shape a comparative vision on the spiritual profile of the observed cultures.

In the travel accounts the interest channeled on the ceremonial structure of death watch, of farewell kiss, and other ritual forms that isolate the dead person from the environment, also by the symbolic dimension of the cohabitation (the gift-away). The idea that these accounts are generated by the confrontation between

REZUMAT: Pentru o radiografie a începuturilor preocupărilor legate de problematica morții imperativul cronologic ține de logica specifică unui asemenea demers, iar în acest context jurnalele, relatările călătorilor străini occidentali despre spațiul românesc oferă importante indicii asupra temei, chiar dacă observațiile sunt deseori formulate într-o manieră subiectivă. Interesați cu predicție de structura ceremonială a funeraliilor, preluând informațiile de la nivel local sau din experiența unor contacte directe, relatările călătorilor străini, de cele mai

the exotic and the weirdness of spiritual manifestations is also supported by the fact that many of these writings refer to practices of exorcises, the belief in the evil dead persons and the thought that the evil potential can be neutralized, and they were believed to be causes of ignorance, barbarism and cultural primitivism. Also in this respect there are references to the report of the German surgeon G. Tallar (18th Century), published subsequently by V. Bologa, with respect to the Romanians belief in *poltergeists*, which also offers important information on the practices that are related to this belief, but reflect also an important effort to interpret it from the medical background perspective of the author.

We also tackled Vasilie Popp’s *Thesis* for the PhD degree at the University of Vienna, work which approaches “the common funerals for Dacian – Romanians”. This contribution is a significant landmark in the thanatological literature, even if the scientific effort of the author does not aim the intention of a monographic research approach, but is more focused on a plea for the removal of superstitions that were present in the structure of the funeral ritual practice.

multe ori, poartă amprenta unor clișee și stereotipii preluate din mediul socio-cultural căruia îi aparțin. Este însă importantă interprinderea lor în ansamblu, aceste relatări de călătorie putând fi considerate „misiuni etnologice/antropologice” în forme incipiente, servind inclusiv la conturarea unei viziuni comparative asupra profilului spiritual al culturilor observate.

În relatările de călătorie interesul s-a canalizat spre secvențe ceremoniale de tipul priveghiului, a sărutului de despărțire, precum și spre formele rituale ce

marchează separarea defunctului de anturaj, inclusiv prin dimensiunea simbolică a comensualității (pomana). Ideea că aceste relatări sunt determinate de confruntarea cu exoticul și straniețea unor manifestări spirituale este sustenabilă și prin faptul că multe din aceste scrieri fac referiri la practicile de „destrigoire“, credința în morții diabolizați și adeziunea la eficacitatea tehnicilor de anihilare a potențialului lor malefic, fiind considerate cauze ale ignoranței, barbariei și primitivismului cultural. În strânsă legătură cu această problematică am făcut referiri la textul Raportului chirurgului german G.Tallar (sec. XVIII), publicat ulterior de V.Bologa, referitor la credința românilor în *moroi*, care oferă importante indicii

asupra practicilor asociate acestei credințe, dar reflectă și un important efort interpretativ din perspectiva formației medicale a autorului.

De asemenea, ne-am referit la *Disertația* elaborată de Vasile Popp pentru obținerea doctoratului la Universitatea din Viena, lucrare ce tratează „înmormântările comune la daco-români“. Această contribuție constituie un reper important în literatura dedicată problematicii tanatologice, chiar dacă efortul științific al autorului nu vizează intenția unui demers de cercetare monografică, ci se dorește o pledoarie pentru îndepărtarea unor superstiții prezente în structura praxisului ritual funebru.

KEYWORDS: funeral ritual practice, cohabitation, cry, poltergeist, mourning, exhumation, illuminism, Latinity.

CUVINTE-CHEIE: praxisul ritual funebru, comensualitate, bocet, strigoi, doliu, exhumare, iluminism, latinitate.

1. Ritualitatea funerară ca experiență a alterității

Una dintre cele mai importante perspective ce articulează începuturile discursului asupra morții se regăsește în studiile de istorie a mentalităților/repzentărilor, disciplină pentru care moartea devine interesantă prin complexe atitudinale pe care le generează, prin implicațiile sale la nivelul comportamentelor colective, a sensibilităților și paradigmatelor culturale. Pentru o radiografie a începuturilor preocupărilor legate de problematica morții imperativul cronologic ține de logica specifică unui asemenea demers, iar în acest context jurnalele, relatările călătorilor străini occidentali despre spațiul românesc oferă importante indicii asupra temei, chiar dacă observațiile sunt deseori formulate într-o manieră subiectivă. Este important de observat faptul că, dacă până la jumătatea sec.XVIII accentele critice sunt motivate de diferențierile confesionale și culturale, ulterior, sub influența ideilor iluministe, cortegiul manifestărilor cultice trece prin filtrul raționalizării, fiind exilate în seria superstițiilor retrograde. Interesați cu predilecție de structura ceremonială a funeraliilor, preluând informațiile de la nivel local sau din experiența unor contacte directe, relatările călătorilor străini, de cele mai multe ori, poartă amprenta unor clișee și stereotipii preluate din mediul socio-cultural căruia îi aparțin. Este însă importantă interprimerea lor în ansamblu, aceste relatări de călătorie putând fi considerate „misiuni etnologice/antropologice“ în forme incipiente, servind inclusiv la conturarea unei viziuni comparative asupra profilului spiritual al culturilor observate. Ele sunt încadrabile unui curent occidental tot mai manifest în epocă, ce descrie creșterea interesului pentru „moravurile și cutumele“ caracteristice altor nuclee culturale¹, respectiv, în cazul funeraliilor, pentru formele ce tratează moartea ca eveniment al vieții private și comunitare. Unul dintre aspectele cel mai des punctate se referă la fastul și spectaculozitatea ceremonialului, ce denotă, în opinia observatorilor, excесе pecuniare, dar și etice, neconforme cu gravitatea momentului². Indubitabil că cele mai consistente radiografii asupra funeraliilor specifice românilor aparțin lui J.J.Ehler³ și Francesco Grisellini, aceștia propunând o descriere secvențială a înmormântării din mediul rural. Dincolo de limitele datorate unor curenți în cunoașterea diferențierilor regionale (deseori însemnate) ale ceremonialului funebru, scrierile celor doi călători se remarcă printr-o

1. M.Grancea, *Călători occidentali despre atitudinile românești în fața morții*, în *Identitate și alteritate*, Cluj Napoca, 1998, II, p. 74–85.

2. De pildă ofițerul suedez Heinrich Erasmus Weismantel descriind o înmormântare românească vorbește despre vacarmul generat de suprapunerea bocetelor, a psalmodierilor preoțești precum și a prestațiilor lăutărești; vezi *Călători străini despre Țările Române*, Editura Științifică, București, 1983, vol.VIII, p. 363.

3. Johann Jakob Ehler, *Banatul de la origini până acum (1774)*, Ed.Facla, Timișoara, 1982.

justă apreciere a implicațiilor sociale ce definesc momentul decesului unui membru al comunității, a excepționalei coeziuni și solidarizări în efortul de refacere a breșei generate de dispariția acestuia. Relatările menționate oferă o descriere a ceremonialului punctând, în mod hotărâtor asupra dimensiunii sale socializante, element cu importante valențe psihoterapeutice în economia ritualului. Astfel, interesul călătorilor este canalizat spre secvențe ceremoniale de tipul priveghiului, a sărutului de despărțire, precum și spre formele rituale ce marchează separarea defunctului de anturaj, inclusiv prin dimensiunea simbolică a comensualității⁴. Abordând o manieră aproape etnografică, Griselini descrie o zi dedicată comemorării colective a morților într-un sat bănățean, punctând seria practicilor de cinstire a memoriei defunctului, precum și a actelor de securizare (obligatorii) a celor rămași în viață. Observarea directă a secvențelor ceremoniale, specificitatea acestora îl determină pe Griselini să considere că toate aceste obiceiuri sunt puternic marcate de originea lor romană, idee ce va fi preluată și dezvoltată ulterior în scrierile iluminiștilor transilvăneni, precum și în culegerile etnografice de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Revenind la relatările lui Griselini, merită subliniată capacitatea de sesizare a valorii acestei dimensiuni socializante, întrucât, păstrând limitele, actualmente una dintre carențele majore constatate și reproșate evenimentialului morții în spațiul occidental este tocmai incapacitatea de coagulare, solidarizare și susținere psihologică a grupului pentru individul (familia) afectat de pierderea unei ființe dragi.

Fenomenul diferențierilor atitudinale în confruntarea cu realitatea morții are evidente rațiuni confesionale, aspect sesizat în relatările diversilor călători, în special atunci când se referă la exteriorizarea ritualizată a suferinței. Astfel, bocetul, ca cea mai consistentă formă de exteriorizare și cuantificare ritualizată a durerii, este considerat apanajul unei atitudini primitive, ce denotă cantonarea în zona practicilor păgâne și, implicit, existența unui creștinism de suprafață în mediile ortodoxe⁵. Este de remarcat faptul că, în genere, accentele critice vis-à-vis de ireverențiozitatea unor manifestări din structura ceremonialului funebru sunt punctate de călători aparținând altor culte religioase, ceea ce explică atitudinea de condamnare a fastului și dimensiunii spectaculare specifice obiceiurilor funebre românești.

Există însă și opinii ce privilegiază bocetul în acțiunea sa de exprimare a suferinței și ne referim aici la Anton Maria del Chiaro, care apreciază autenticitatea sentimentelor, vizibilă în atitudinea unei văduve preotese din Târgoviște care, timp de un an, a deplâns zilnic la mormânt dispariția soțului său⁶. Beneficiind de o rezidență mai lungă în Țara Românească, del Chiaro a avut ocazia unei experiențe mai consistente în cunoașterea specificului local, fenomen de care se pare că a fost interesat prin excelență. Astfel, în relatările sale a oferit și descrierea unui ritual de protecție împotriva ciumei („cămașa ciunii”), probabil intens practicat în epocă, dacă ne raportăm la virulența ciclurilor epidemiologice din perioada respectivă.

Ca o concluzie generală la uzitarea volumelor de călătorii, ca surse de documentare în articularea unui discurs asupra morții specific diverselor epoci, putem spune că ele sunt utile în măsura în care oferă informații asupra aspectelor ce stupefiază, încântă sau, dimpotrivă, nemulțumesc observatorii și sistemul lor de valori. Este o experiență a alterității bazată pe confruntarea cu evenimentialul morții *celuilalt*, care, deși se dovedește a fi depozitarul unei tradiții vechi, reprezintă superstițiosul și retrogradul prin excelență, cu șanse puține în lupta pentru mântuire. Ideea că relatările de călătorie sunt orientate de confruntarea cu exoticalul și straniețea unor manifestări spirituale este sustenabilă și prin faptul că multe din aceste scrieri fac referiri la practicile de „destrigoire”, credința în morții diabolizați și adeziunea la eficacitatea tehnicilor de anihilare a potențialului lor malefic, fiind considerate cauze ale ignoranței, barbariei și primitivismului cultural.

Într-un raport aparținând chirurgului german Georg Tallar se vorbește în detaliu despre credința populației românești în vampiri, numiți de țărani *moroii*⁷. Recomandat de pregătirea sa științifică și anii de experiență dobândită în calitate de chirurg de companie, Tallar reușește o investigație interesantă prin

4. Francesco Griselini, *Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei*, Ed. Facla, Timișoara, 1984.

5. J.J.Ehler, *op.cit.*, p. 41.

6. Anton Maria del Chiaro, *Revoluțiile Valahiei*, Iași, 1925, p. 48.

7. *Visum repertum anatomico-chirurgicum*, apud Valeriu Bologa, *Raportul din 1756 al unui chirurg german despre credințele românilor asupra moroilor*, în *Anuarul Arhivei de Folclor*, 1935, III, p. 159–168.

chestionarea localnicilor sănătoși, îngrijirea medicală a bolnavilor, respectiv autopsierea cadavrelor exhumate, ceea ce confirmă încrederea acordată de administrația imperială a Banatului. Posibilitatea comunicării în limba localnicilor i-a conferit extraordinarul avantaj al unui demers care să nu ignore nivelul credințelor ce stau la baza unor asemenea comportamente. De altfel, raportul chirurgului german asupra „complexului vampiric“ se situează în prelungirea unor demersuri anterioare ale administrației imperiului austriac, derulate în spații diferențiate etnic însă înrudite mentalitar, unde s-au produs fenomene similare de exhumare a unor indivizi suspecți de vampirism. Este util pentru demersul nostru doar să punctăm primul asemenea raport, datat în 1725 și redactat în urma investigației unui caz din Bosnia, completat prin cercetări ulterioare dispuse de administrația de la Belgrad⁸. Documentul nu detaliază și nivelul credinței, fiind exclusiv interesat de chestiunea exhumării și constatării stării cadavrului, semnul acreditat ca designând situația de anormalitate fiind sângele acumulat în cavitatea bucală a cadavrului. Întrucât nu consemnează ca fiind poziția localnicilor, se poate presupune că ideea potrivit căreia sângele provine de la victimele celui exhumat reflectă exclusiv opinia autorului investigației detaliate; este însă prima asociere între vampir și credința că acesta sugă sângele altor oameni. O situație similară se înregistrează în 1731 în Serbia, unde medicul care a coordonat a doua comisie de investigare a procedat la redactarea unui raport detaliat, arătându-se interesat inclusiv de credințele populare și încercând să explice de unde provin cele privitoare la vampirism⁹. Ca și în primul raport și în acesta lipsește terminologie locală atât în ceea ce privește morții suspecți precum și acțiunea malefică a acestora.

Revenind la tratatul redactat de G.Tallar după confruntarea cu mai multe cazuri în intervalul 1724–1753, în partea introductivă a raportului său, chirurgul german arată că nu doar românii și sârbii, ci și „oamenii inteligenți aparținând altor popoare“, cred că morții valahilor pot învia înainte de vreme și sug sângele oamenilor sănătoși, omorându-i în acest fel. Pentru demersul nostru de reconstituire a discursului asupra morții importante sunt practicile identificate de medicul german menite, potrivit credinței localnicilor, să anihileze potențialul malefic al acestor morți diabolizați. În cercetarea sa, un prim aspect este consacrat posturilor religioase extrem de severe, acestea fiind perioadele ce preced, potrivit observațiilor medicului, intervalele de timp în care acțiunea „moroilor“ are efectele cele mai devastatoare. Descriind simptomele bolii celor care se cred „atacați de moroi“, chirurgul german arată că, în opinia localnicilor, principalul remediu se consideră a fi exhumarea cadavrelor asupra cărora planează suspiciunea declanșării maladiei, procedându-se apoi la „ciopârțirea“ acestora și ungerea bolnavilor cu sânge. Se arată că inclusiv autoritățile locale sunt de acord cu asemenea proceduri susținând că „nimic altceva nu poate să ajute împotriva marei mortalități din sat“¹⁰. O primă cauză în îmbrățișarea unei asemenea superstiții este identificată în alimentația românilor din timpul postului de Crăciun, urmată de excesele din timpul sărbătorilor de iarnă. Alterarea psihică dublează consecințele deficiențelor de alimentație, ceea ce pregătește terenul pentru „credințele lor demoniace“. Condamnând lipsa de informare și refuzul remediilor medicale, chirurgul acuză apelul la practici magice, descântecul fiind preferat de cei bolnavi. În raport se oferă un interesant inventar al bolilor cauzate de acțiunea malefică a „moroilor“ precum și al remediilor populare, derulate pe etapele reclamate de rezistența maladiei. În acest inventar, practicile asociate exhumărilor sunt acreditate ca o ultimă formă de vindecare a bolnavilor. Medicul procedează la o descriere amănunțită a modului în care decurge procedeul de de-strigoire în Muntenia și punctează inclusiv explicațiile localnicilor privind maniera în care acționează aceste ființe diabolice. Autorul raportului demontează cu argumentele științei medicale tot cortegiul de credințe referitoare la cadavru și descompunerea acestuia, arătând că în toate fenomenele observate și studiate de el nimic nu e supranatural, totul fiind pe deplin explicabil prin lipsa de igienă, deficiențele de alimentație și cantonarea strictă, datorită ignoranței, în zona superstițiilor¹¹. Ceea ce nu a reușit, din

8. Peter Mario Kreuter, *Le médecins et les morts étranges ou comment le vampire parvint à sucer du sang*, în *Symposia. Caiete de etnologie și antropologie*, Craiova, 2004, pp. 223–231.

9. *Ibidem*, p. 227.

10. V.Bologa, *op.cit.*, p. 163.

11. *Ibidem*, p. 167

perspectivă etnografică, să demonstreze medicul german, este asocierea între „moroii“ considerați a fi la originea unor situații anormale și practica atribuită vampirilor de a suga sângele oamenilor. Aspectul nu reiese nici din discuțiile purtate cu cei care se considerau „atacați de moroi“, nici din maniera în care aceștia descriau prezența „moroilor“. Ca și predecesorii săi, Tallar pare să fi preluat, din spațiul cultural în care s-a format, stereotipul privind fenomenul vampiric din spațiul balcanic. Astfel, printr-o interpretare eronată a fenomenului de descompunere fizică a cadavrului și repetarea sa permanentă, vampirului i-a fost atribuită „setea“ de sânge, devenind un personaj extrem de spectaculos pentru literatură și cinematografie¹².

Am apelat la o succintă prezentare a chestiunilor de interes etnografic, cuprinse în documentul menționat, fiindcă ele se dovedesc adevărate surse documentare pentru perioadele în care informațiile legate de comportamentul manifestat în confruntarea cu realitatea morții sunt extrem de lacunare.

Ar fi impropriu să ne raportăm doar la scrierile călătorilor străini sau la cele de factură raționalist-iluministă din perioada secolului al XVIII-lea, pentru a putea surprinde eșafodajul unui discurs asupra morții. Indubitabil că în societatea românească a epocii menționate problematica tanatologică se articulează pe trei paliere: nivelul morții folclorizate, discursul elitei, respectiv retorica escatologică religioasă ce va aduce tot mai consistent, în prim planul preocupărilor sale, moartea și responsabilitatea individuală în dobândirea salvării finale.

2. Praxisul ritual funebru – între descriptivism și interpretare

Disertația elaborată de Vasile Popp pentru obținerea doctoratului la Universitatea din Viena, susținută la 14 iulie 1817, constituie un reper important în literatura dedicată problematicii tanatologice, chiar dacă efortul științific al autorului nu vizează intenția unui demers de cercetare monografică, ci se dorește o pledoarie pentru îndepărtarea unor superstiții prezente în structura praxisului ritual funebru. Importanța și valoarea de pionerat a demersului autorului menționat a fost subliniată chiar de contemporanii săi, așa cum reiese dintr-o scrisoare adresată dr. Vasile Popp de către Petru Maior, care aprecia că „materialul pe care ți le-ai ales pentru disertație va fi atrăgător pentru cititorii rafinați, fiindcă *nimeni nu a mai scris despre acest subiect mai înainte*“ (s.n)¹³. Sigur, mențiunea se referă explicit la Transilvania, întrucât referiri anterioare la obiceiurile funebre făcuse Dimitrie Cantemir în celebra sa *Descriptio Moldaviae*, de altfel, una dintre sursele medicului transilvănean. Însă pentru a nu abdica de la principiul rigurozității merită subliniat faptul că vagi trimiteri la episoade ale comportamentului ritual menit să asigure „debarasarea“ de cadavru apar în *Scurtă cunoștință a istorii românilor*, elaborată de Samuil Micu undeva la sfârșitul secolului al XVIII-lea¹⁴. Utilizarea informațiilor cuprinse îndeosebi în relatările călătorilor străini demonstrează o bună cunoaștere a scrierilor consacrate românilor în epocă, dar meritul autorului *Disertației* constă în selectarea și integrarea acestor materiale într-o tematică specifică, precum și în analiza lor secvențială.

De altfel, Vasile Popp subordonează demersul său de investigare a funeraliilor aceluiași deziderat metodologic specific epocii ca și predecesorul său, S. Micu, și anume instrumentalizarea informațiilor etnografice în scopul legitimării originii latine a românilor transilvăneni. Sigur, ar fi impropriu să considerăm cele câteva informații, inserate într-un singur paragraf dedicat funeraliilor, ca fiind un veritabil demers științific ce a prefigurată opțiunea tematică a lui Vasile Popp pentru *Disertatia* sa. Raportându-ne la contextul istoric și cultural al începutului de secol XIX, când ideile iluministe promovate de reprezentanții **Școlii Ardelenne** se bucurau de un larg ecou, este evident că teza latinității precum și dezideratul iluminării masei prin „surparea superstiției norodului“ constituiau motorul unor încercări epistemologice orientate pe

12. Peter Mario Kreuter, *op.cit.*, p. 230.

13. Vasile Popp, *Disertație despre tipografiile românești în Transilvania și învecinatele țări de la începutul lor până la vremile noastre, Sibiu, 1838*, Studiu introductiv, ediție, note, rezumat și indice de E. Mârza și I. Mârza, Cluj Napoca, 1995, p. 6 apud V. Popp, *Despre înmormântările comune la daco-români*, Traducere A. Mârza, Ed Aeternitas, Alba Iulia, 2004, p. 12.

14. Samuil Micu, *Scurtă cunoștință a istorii românilor*, Ed. Științifică, București, 1963, p. 87.

paliere multidisciplinare (istorie, limbă, religie, etc). Dar nu doar profilul ideatic al epocii justifică o asemenea poziționare a autorului *Disertației* față de tema aleasă, ci, în egală măsură, formația sa medicală explică nevoia unui demers de „igienă socială“, evident, dezvoltat în paralel cu o politică sanitară instituționalizată, ce începea să dobândească o anumită consistență.

Dincolo de valoarea documentară incontestabilă a *Disertației*, putem considera că ea reprezintă un moment esențial în discursul tradițional asupra morții, furnizând un material analizabil pe baze interdisciplinare (istorică, etnografică, medicală, etc). Axată preponderent asupra dimensiunii sociale a morții, cu privire specială la actele ce acompaniază „procesualitatea morții“, lucrarea delimitează problematica înmormântării ca o chestiune generală structurată pe trei paliere: „particularitățile premergătoare înmormântării“, „faptele care însoțesc ridicarea cadavrului“, respectiv seria acelor secvențe „ce urmează înmormântării“. În spiritul unei veritabile analize tanatologice autorul poziționează în debutul lucrării problematica referitoare la „ideea de suflet“, căreia, deși nu îi rezervă o abordare consistentă, îi conferă o valoare eufemistică pentru întreaga problematică discutată. Reproducerea într-un singur paragraf a informațiilor preluate de la P. Maior privind dualitatea naturii umane, este completată cu scurte referiri la imaginarii postum și profilul său punitiv, acreditat de discursul religios al vremii. Încercând să propună o viziune cuprinzătoare în abordarea sa, V.Popp avansează o radiografie a riturilor de „îngropăciune“ la barbari, discutând și motivațiile ce justifică opțiunea pentru maniera de tratare a cadavrului (înhumarea respectiv incinerarea). Întreaga modalitate de abordare este marcată de formația medicală a autorului, vizibilă în insistența asupra pericolelor contagiunii reprezentate de prezența cadavrului. Implicita nevoie de „debarasare“ de acesta, în diferite formule, necontingente însă, este percepută ca obligație funerară cu o importantă componentă pragmatică. Extrem de interesant este faptul că autorul problematizează însăși originea ritualizării morții, încercând identificarea motivațiilor ce au determinat anumite comportamente standardizate față de cadavru; acestea sunt, în opinia medicului și a teoriilor la care se raportează, fie de natură exclusiv pragmatică, fie etică, dar țin și de nevoia afirmării superiorității umane pe scala regnului animal. Indubitabil că rațiunile legate de igiena socială, pentru care pledează, de altfel, întreaga lucrare, primează și în acest context al tratamentului aplicat cadavrului. Dincolo de diferențele privind ritul funerar, V. Popp consideră că întregul complex de practici cultice angrenate în procesul de separare este exclusiv destinat viilor, nevoilor acestora de securizare fiziologică, psihică sau morală. În sprijinul susținerilor sale, autorul invocă scrierile antichității greco-romane, această opțiune epistemologică permițând o desfășurare teoretică menită să susțină convingător teza latinătății, atât de caracteristică epocii la care ne raportăm.

Este extrem de important modul în care autorul *Disertației* se poziționează în raport cu problematica ritualității funerare, demersul său nefiind limitat doar la o perspectivă descriptivă, ci propune și una interpretativă, în consonanță cu spiritul raționalist al vremii. Nivelul gestual al morții (praxisul) este orientat și determinat de nevoia controlării sociale a angoasei, iar de pe această poziție, preeminența funcției psihoterapeutice a ritualului devine evidentă¹⁵. Ca atare, Popp depășește oarecum viziunea restrictivă a lui Gh.Șincai, ce izolase în sectorul superstițiilor o serie de practici bazate pe credința în eficacitatea principiilor magice, pledând pentru necesitatea eliminării lor. Mai mult, medicul, deși cu o pronunțată formație raționalistă, opinează, referindu-se de pildă la practica închiderii ochilor imediat după deces, că, cel puțin la nivelul funeraliilor, superstițiile sunt greu eliminabile din două motive: denotă pietatea în fața morților și vin dintr-o tradiție ce le conferă legitimitate. Asemeni contemporanilor săi, V.Popp insistă însă asupra pericolelor reprezentate de anumite forme exagerate ale cutumei, arătând, în același context al practicii de închidere a ochilor defunctului, că precipitarea în asemenea operațiuni (la care se adaugă și cele efectuate asupra gurii) poate bloca posibilitatea reversibilității respirației și a semnelor vitale. Sublinierea autorului se înscrie în preocuparea generală a epocii, îndeosebi în mediile occidentalizate, privind terifiantele situații de moarte aparentă, în jurul cărora se înregistra, la momentul respectiv, o proliferare a structurilor narrative

15. Este o anticipare a direcției în care se vor dezvolta teoriile moderne ale antropologiei morții, în contextul cărora cea mai consistentă poziție o deține L.V.Thomas și întreaga sa operă consacrată problematicii tanatologice sub diverse aspecte.

din sfera miraculosului cu accente macabre¹⁶. Aceluiași sens interpretativ subscie, în opinia autorului, și practica bocirii, care nu este limitată doar la rolul său defulator, prin exteriorizarea ritualizată a durerii, ci reprezintă și o modalitate de a constata și afișa, pe toată perioada funeraliilor, ireversibilitatea morții. Este important de reținut modul în care V.Popp a construit tematica, accentuând într-o manieră evidentă tot cortegiul de practici și operații ce au în vedere prepararea cadavrului pentru integrarea în noua sa stare.

Descrierea secvențială, dublată de recursul la tradiția latină, respectiv de eforturile în avansarea unei grile de lectură pentru aspectele surprinse, conferă întreprinderii sale structura unui demers investigativ cu certe valențe științifice. Abordarea morții la nivel gestual, îi permite nu doar să reconstruiască ritualitatea funerară într-un plan teoretic, ci să analizeze o serie de aspecte legate de simbolica, eficiența imaginată a diverselor practici, dar, la polul opus, și de prezența unor consecințe periculoase pentru anturaj, datorate manipulării cadavrului în diverse operațiuni preparatorii. Se pare însă că acest din urmă aspect primează, ceea ce, dincolo de faptul că imprimă o dimensiune pozitivistă evidentă demersului său, face ca efortul hermeneutic, decriptarea simbolicii actelor rituale să fie mai puțin consistentă sau esențializată. Astfel, referindu-se la practica spălării cadavrului medicul transilvănean analizează distribuția rolurilor, tehnica presupusă de asemenea operații, respectiv diferențele determinate de statutul social, dar abordează ușor superficial nivelul interpretativ, reducând semantica acestui segment ritual la rolul său preparatoriu (pregătirea corpului pentru ungere așa cum atestă tradiția antichității latine) sau trimitând la același sistem referențial al morții aparente. Situându-se pe pozițiile unui pragmatism ritual determinat de nevoia respectării minimaliste a imperativelor igienico-sanitare, autorul proclamă, într-o manieră ce arată modernitatea convingerilor sale, necesitatea ca această operație să fie efectuată de femei cărora repetabilitatea îndatoririi le poate asigura, treptat, un statut aproape specializat în realizarea toaletei funerare. Faptul că Popp nu avansează alte ipoteze interpretative legate de potențialul simbolic al toaletei funerare arată o anumită prudență față de nivelul explicativ, vizibilă și în tendința autorului de a reitera opinii deja existente fie în tradiția antică, fie în scrierile timpului său. Sigur că abordările recente din sfera antropologiei, etnologiei, etc ar putea indica o anumită „superficialitate” interpretativă; i s-ar putea reproșa neînțelegerea eforturilor de pregătire a corpului defunct ca o necesitate de păstrare a aparenței de viață sau, cum spunea L.V.Thomas, conferirea unei expresii „ca și cum ar fi viu”. Dacă pentru sistemul actual al cosmeticii funerare este plauzibilă și pertinentă o asemenea interpretare, credem că este forțat pentru societatea transilvană din secolele XVII–XIX și chiar XX să aplicăm o astfel de grilă de lectură, ținând cont de faptul că percepțiile, reprezentările și comportamentul generat de proximitatea morții se situa sensibil între alți parametri față de cei care configurează actualmente profilul problematicii tanatologice.

Extrem de actuală se dovedește a fi poziționarea sa față de o altă secvență din ritualistica funerară: înveșmântarea defunctului. Constatând propensiunea simțului comun, indiferent de situarea în ierarhia socială, pentru fast și epatare, autorul dezvoltă un întreg excurs asupra nevoii de simplitate, justificată atât din punct de vedere religios, social cât și pecuniar. Autorul arată că această tendință a fost atât de înrădăcinată la nivelul individului încât nici măcar prin reglementare juridică nu s-a putut controla, în lumea romană, fenomenul generat de afluența exceselor financiare ce acompaniau funeraliile. Făcându-se ecolul unei veritabile mișcări menite să determine adoptarea unei atitudini cumpătate și echilibrate în înzestrarea defunctului, cultivată în epocă atât prin componentele discursului religios cât și prin instrumentele statului de drept, V.Popp se folosește de exemplul vechilor germani despre care spune, citându-l pe Tacitus, că „nu există nimic mai măsurat în cheltuielile legate de podoabele morților”¹⁷.

Maniera de construcție a analizei lui Popp se remarcă și printr-o altă dimensiune ce arată modernitatea metodologică a demersului investigativ; astfel, dincolo de reliefa originilor diverselor practici, identificate în fondul precreeștin, autorul are meritul de a accentua asupra mutațiilor intervenite de-a lungul timpului în structura sau semantica actelor rituale, demonstrând faptul că atitudinile generate de proximitatea morții au un caracter dinamic indubitabil, chiar dacă fenomenul în sine (moartea) ține de

16. Ph.Ariès, *Omul în fața morții*, Ed. Humanitas, București, 1996, vol.II, p. 141–157.

17. V.Popp, *Despre înmormântările comune...*, p. 153.

domeniul imuabilului. Astfel procedează când discută secvența punerii obolului cu variantele sale, când se referă la practica expunerii cadavrului, așezarea în sicriu sau acompanierea cadavrului în forme de lamentare rituală.

Autorul *Disertației* manifestă un interes deosebit pentru cortegiul de practici, conotate religios, destinate salvării sufletului. Deși, în aparență, acest interes poate fi motivat de eficacitatea atribuită rugăciunilor în economia practicilor funebre cu caracter devoțional, se pare că Popp a ales acest subiect pentru a-și susține ideea privind pericolul reprezentat de perpetuarea unor superstiții, bazate de fetișizarea obiectelor cu valoare simbolică, ce își manifestă eficacitatea prin atingerea cadavrului. Din punct de vedere etnografic, surprinderea secvenței referitoare la atingerea cadavrului cu Evanghelia din care se citesc rugăciuni specifice momentului sau situației, are valoare documentară, o asemenea secvență lipsind actualmente din structura ceremonialului de cult funebru. Am făcut referire la acest aspect pentru a puncta complexitatea lucrării luate în discuție și pentru a justifica astfel ponderea acordată în demersul nostru de reconstituire a discursului asupra morții. Spirit raționalist, Popp relativizează credința într-o eficacitate sporită a rugăciunilor dublate de practici fetișizante și procedează în aceeași manieră atunci când se referă la finalitatea actelor caritabile cu valoare intercesivă. Această relativizare, fără a fi consistent argumentată, derivă din modul în care pune problema, autorul lăsând în permanență să se înțeleagă că nici una dintre practicile magice nu-și pot dovedi eficiența în raport cu destinatarul, adică defunctul, întrucât o asemenea finalitate nu este demonstrabilă. În relație cu celalalt element al ecuației, cei rămași în viață, autorul insistă asupra pericolelor contagiunii; dincolo de amprenta formației sale medicale regăsim, într-o asemenea poziționare, anticiparea unei viitoare atitudini determinate de ascensiunea discursului medical al modernității urbanizate, cea a ocultării morții și ascunderii cadavrului în spațiile aseptizate ale spitalului sau saloanelor funerare. Merită însă remarcată racordarea medicului transilvănean la viziunea occidentală asupra morții din epoca respectivă, și aceasta întrucât accentuarea dimensiunii macabre prin exacerbarea consecințelor impurității cadaverice, pe fondul unei perioade puternic marcate de cicluri epidemiologice, se dovedește a fi o constantă în economia subiectului.

Un loc aparte rezervă Popp problematicii doliului, analizat atât în dimensiunea sa psihologică cât și la nivelul vestimentației, ca indicator al unei ordini răsturnate, într-o perioadă de criză. O foarte bună perspectivă asupra problemei este dată și de structurarea aproape sociologică a analizei, formele de doliu reglementate cutumiar fiind puternic individualizate pe criterii de vârstă, sex, grad de rudenie. Trebuie însă remarcat faptul că, în efortul său interpretativ vis-a-vis de practicile consemnate și analizate, se produc numeroase situații în care autorul suplinește lacunele explicative, așa cum ar apărea ele în forme specifice simțului comun, cu motivații de origine livrescă sau chiar cu inserarea propriilor opinii, ceea ce conferă o dimensiune relativ subiectivă analizei sale. Astfel se ajunge la exagerări și ne permitem să punctăm aici considerația autorului potrivit căreia „niciunul mai tânăr de aproximativ 40 de ani nu însoțește cortegiul funebru, fie acela este necăsătorit, fie este căsătorit”¹⁸. Observația este puțin credibilă dacă avem în vedere media de vârstă destul de redusă în sec.XVIII până târziu, situată undeva între 40–50 de ani¹⁹, ceea ce ar trimite la ideea că participarea la înmormântări era puțin numerică; o asemenea aserțiune este contrazisă puternic de insistența lui Petru Maior în imprimarea unei dimensiuni pedagogice componentelor discursului funebru, reclamată tocmai de contextul extrem de propice oferit de coeziunea socială caracteristică înmormântărilor, unde prezența comunității este net superioară celei înregistrate la liturghie²⁰.

Dincolo de limitele cercetării, înregistrate predilect la nivel interpretativ și acceptabile, raportându-ne la nivelul epistemologic al epocii și la nevoile culturale ale acesteia, lucrarea lui V.Popp se remarcă printr-o extraordinară apetență pentru tratarea în detaliu a problematicii morții, respectiv prin privilegierea unei metode comparative ce conferă demersului său un serios profil științific, chiar dacă această metodă a servit consistent argumentarea tezei latinității, producând și devieri teoretice.

18. V.Popp, *op.cit.*, p. 187.

19. Șt. Lemny, *Sensibilitate și istorie în secolul al XVIII-lea românesc*, Ed. Meridiane, București, 1990, p. 118–119.

20. P.Maior, *Propovedanii la îngropăciunea oamenilor morți*, în *Școala Ardeleană*, Ed. Minerva, București, 1983, p. 786.

Înscriindu-se în aceeași direcție a legitimării originii romane prin compararea și sublinierea similitudinilor practicilor spirituale românești cu cele ale antichității latine, avocatul Damaschin Bojincă, în lucrarea sa *Anticile sau vechimile romanilor*, arată că în cuprinsul ei cititorul poate afla „multe datini a fi fost la romani, care și până astăzi se țin în sânul românilor de acum, întregi sau cu oareș ce strămutare”²¹. Referirile la segmentul ceremonialului funebru se fac într-o manieră comparativă; un prim aspect este legat de valorizarea imperativului înmormântării (indiferent de forma ritului, adică incinerare sau înhumare), prezentat ca o constantă a sistemului de credințe din antichitate până în perioada contemporană autorului²². Autorul sesizează și intervenția unor mutații atât în structura practicilor cât și în conținutul credințelor ce stau la baza acestora, mutații generate de perspectiva escatologică introdusă de religia creștină. Astfel, referindu-se la spălarea și înveșmântarea trupului, Bojincă arată că preocuparea de a asigura veșmintele cele mai bune este motivată de credința că „mortul are a se înfățișa înaintea Mântuitorului, la a doua venire, îmbrăcat întocma precum s-a îngropat”²³. Informațiile oferite sunt limitate doar la practicile preparatorii ale cadavrului, respectiv la „petrecerea la îngropăciune”; nu au necesarmente un caracter inedit, multe dintre ele fiind prezente în studiul, evident mai aplicat, al dr. Vasile Popp. Am dorit însă să punctăm și această contribuție ca un moment în articularea discursului asupra morții, respectiv ca reper într-un efort de recuperare a tradițiilor funebre pe baza observațiilor din epocă.

BIBLIOGRAFIE

- ARIÈS, Philippe, *Omul în fața morții*, vol. I–II, București, Editura Humanitas, 1996.
- BOJINCĂ, Damaschin, *Anticile romanilor*, Pesta, 1832, în *Școala ardeleană*, I, București, Editura Minerva, 1983.
- BOLOGA, Valeriu, *Raportul din 1756 al unui chirurg german despre credințele românilor asupra moroilor*, în *Anuarul Arhivei de Folklor*, Cluj Napoca, 1935, III, p. 159–168.
- Călători străini despre Țările Române*, vol. VIII, București, Ed. Științifică, 1983.
- EHRLER, Johann Jakob, *Banatul de la origini până acum (1774)*, Timișoara, Ed. Facla, 1982.
- GRANCEA, Mihaela, *Călători occidentali despre atitudinile românești în fața morții*, în *Identitate și alteritate*, II, Cluj Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1998, p. 74–85.
- GRISELINI, Francesco, *Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei*, Timișoara, Editura Facla, 1984.
- KREUTER, Peter Mario, *Le médecins et les morts étranges ou comment le vampire parvint à sucer du sang*, în *Symposia. Caiete de etnologie și antropologie*, Craiova, 2004.
- LEMNY, Ștefan, *Sensibilitate și istorie în secolul al XVIII-lea românesc*, București, Editura Meridiane, 1990.
- MAIOR, Petru, *Propovedanii la îngropăciunea oamenilor morți*, în *Școala Ardeleană*, București, Editura Minerva, 1983, p. 785–797.
- MICU, Samuil, *Scurtă cunoștință a istoriei românilor*, București, Editura Științifică, 1963.
- POPP, Vasile, *Despre înmormântările comune la daco-români*, Traducere A. Mârza, Alba Iulia, Ed. Aeternitas, 2004.

21. D. Bojincă, *Anticile romanilor*, Pesta, 1832, în *Școala ardeleană*, Ed. Minerva, București, 1983, p. 733.

22. Autorul menționează inclusiv practica antichității romane de a face mormintele încă din timpul vieții pentru a evita pericolul unei rătăcirii postume continue a sufletului, credință ce motivează și preocuparea românilor pentru a asigura unor mormânt inclusiv în absența cadavrelor.

23. D. Bojincă, *loc. cit.*, p. 740.